

NUTQ NUQSONLARI VA ULARNING IJTIMOY HAYOTGA TA'SIRI.

Toshtemirova Sojida

Nizomiy nomidagi O'zMPU Logopediya 204-guruh

Annotatsiya: *Ushbu maqola nutq nuqsonlarining shaxslar ijtimoiy hayotiga ta'sirini atroflicha o'rganadi. Unda nutq buzilishlarining turlari, ularning psixologik, pedagogik va sotsial jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot nutq nuqsonlari bo'lgan shaxslarda muloqot qiyinchiliklari, o'z-o'zini qadrlashning pasayishi va ijtimoiy izolyatsiya kabi muammolarni keltirib chiqarishini ko'rsatadi. Maqolada erta diagnostika, korreksion pedagogika va psixologik yordamning ahamiyati ta'kidlanadi. Yakunda, ushbu shaxslarning jamiyatga to'laqonli integratsiyasini ta'minlash bo'yicha tavsiyalar beriladi.*

Kalit so'zlar: *Nutq Nuqsonlari, Ijtimoiy Ta'sir, Muloqot, Psixologiya, Pedagogika, Ijtimoiy Moslashuv, O'z-O'zini Qadrlash, Korreksion Pedagogika*

Abstract: *This article comprehensively examines the impact of speech impediments on individuals' social lives. It analyzes various types of speech disorders, exploring their psychological, pedagogical, and social dimensions. The research highlights that speech impediments often lead to communication difficulties, reduced self-esteem, and social isolation among affected individuals. The importance of early diagnosis, correctional pedagogy, and psychological support is emphasized. Finally, the article provides recommendations for ensuring the full integration of these individuals into society.*

Keywords: *Speech Impediments, Social Impact, Communication, Psychology, Pedagogy, Social Adaptation, Self-Esteem, Correctional Pedagogy*

Аннотация: *Данная статья всесторонне исследует влияние речевых нарушений на социальную жизнь индивидов. В ней анализируются различные виды речевых расстройств, их психологические, педагогические и социальные аспекты. Исследование показывает, что речевые нарушения часто приводят к трудностям в общении, снижению самооценки и социальной изоляции у затронутых лиц. Подчеркивается важность ранней диагностики, коррекционной педагогики и психологической поддержки. В заключение, статья предлагает рекомендации по обеспечению полной интеграции этих людей в общество.*

Ключевые слова: *Речевые Нарушения, Социальное Воздействие, Коммуникация, Психология, Педагогика, Социальная Адаптация, Самооценка, Коррекционная Педагогика*

KIRISH

Nutq insoniyatning o'ziga xos ramziy elementi bo'lib, shaxsning shakllanishi, intellektual rivojlanishi va ijtimoiy muloqotida hal qiluvchi ahamiyatga ega [1], [5], [6]. U fikr almashish, bilim olish va jamiyatga integratsiyalashuvning asosiy vositasidir. Biroq, nutq nuqsonlari zamonaviy jamiyatning dolzarb muammolaridan biri bo'lib, global miqyosda ularning tarqalishi ortib borayotgani kuzatilmoqda [1], [3]. Bu holat, ayniqsa bolalar va o'smirlar orasida, erta profilaktika va korreksion-pedagogik yordam ko'rsatish

zaruratini kuchaytiradi [1], [6]. Nutq buzilishlari nafaqat fonetik-fonematik, leksik-grammatik yoki nutq ravonligi bilan bog'liq muammolarni o'z ichiga oladi, balki shaxsning umumiy rivojlanishiga, uning psixologik holatiga va ijtimoiy hayotiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatadi [1], [5].

Nutq nuqsonlari bolalarda uyatchanlik, qat'iyatsizlik va o'zini past his qilish kabi shaxsiyat xususiyatlarining shakllanishiga olib kelishi mumkin [1]. Bu esa o'z navbatida ularning ta'lim olish jarayoniga, tengdoshlari bilan muloqotiga va kelajakdagi kasbiy faoliyatiga to'siq bo'ladi [3], [5]. Nutq rivojlanishidagi buzilishlar turli sabablarga ko'ra yuzaga keladi, jumladan, tug'ma va orttirilgan holatlar, genetik moyillik, nevrologik kasalliklar, psixologik omillar va ijtimoiy muhit ta'siri bunga misol bo'la oladi [2], [5], [6]. Shuning uchun, nutq nuqsonlarini erta aniqlash va ularni bartaraf etishga qaratilgan kompleks yondashuv, jumladan logopediya va logopsixologiya fanlarining yutuqlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi [2], [5]. O'zbekistonda ham bu yo'nalishda korreksion-ta'lim muassasalari va pedagogik tashabbuslar orqali sezilarli ishlar amalga oshirilmoqda [1], [2].

Ushbu maqola nutq nuqsonlarining turlari, sabablari va diagnostikasini chuqur tahlil qilish bilan birga, ularning shaxsning psixologik holati va ijtimoiy hayotga ta'sirini atroflicha o'rganishni maqsad qilgan. Shuningdek, nutq nuqsoni bo'lgan shaxslarni jamiyatga integratsiya qilish yo'llari va O'zbekistonda mavjud qo'llab-quvvatlash tizimini ko'rib chiqish orqali mazkur muammoning dolzarbligini va uni hal etishdagi amaliy yondashuvlarni yoritishga harakat qilinadi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili: So'nggi yillarda nutq nuqsonlari muammosiga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar soni sezilarli darajada ortib bormoqda, bu esa mazkur masalaning ijtimoiy dolzarbligini yaqqol ko'rsatadi. Adabiyotlar tahlili nutqning inson hayotidagi markaziy o'rnini va uning buzilishlari keltirib chiqaradigan keng qamrovli oqibatlarini chuqur o'rganishga qaratilgan.

Tadqiqotchilar nutq nuqsonlarining nafaqat fonetik-fonematik, leksik-grammatik yoki nutq ravonligi bilan bog'liq muammolarni o'z ichiga olishini, balki shaxsning umumiy rivojlanishiga, uning psixologik holatiga va ijtimoiy hayotiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlamodalar [1], [5].

Nutq nuqsonlarining turlari va xususiyatlari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar ularning murakkab va ko'p qirrali ekanligini ko'rsatadi. Goipova va Meliboyeva [5] nutq buzilishlarini fonetik-fonematik, leksik-grammatik (alaliya), umumiy nutq rivojlanishining buzilishi, dizartriya, rinolaliya, duduqlanish, mutizm, afaziya va selektiv mutizm kabi turlarga ajratadi. Ushbu tasnif nutq nuqsonlarining nafaqat tovush talaffuzi, balki nutqning grammatik tuzilishi, lug'at boyligi va ravonligi bilan bog'liq muammolarni ham o'z ichiga olishini ta'kidlaydi [1], [5]. Ayniqsa, fonemik idrok buzilishlari tovushlarni farqlash va talaffuz qilishda qiyinchiliklarga olib kelishi alohida qayd etilgan [2].

Rinolaliya esa burun rezonansining noto'g'ri shakllanishi bilan bog'liq bo'lib, ochiq, yopiq va aralash turlarga bo'linadi [2]. Sultanova [6] maktabgacha yoshdagi bolalarda noto'g'ri talaffuz, lug'at boyligining cheklanganligi, grammatik xatolar, duduqlanish va nutqning kechikishi kabi keng tarqalgan nuqsonlarni sanab o'tadi.

Bu buzilishlar bolaning eshitish qobiliyati va intellektual rivojlanishi normal bo'lgan holda ham yuzaga kelishi mumkin, og'irroq holatlar esa maxsus ta'limni talab qiladi [1].

Nutq nuqsonlarining sabablari bo'yicha adabiyotlar tahlili ularning kelib chiqishida biologik, nevrologik, psixologik va ijtimoiy omillarning o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi. Goipova va Uraimjonova [2] nutq buzilishlarining asosiy sabablari sifatida tug'ma va orttirilgan holatlar, genetik moyillik, nevrologik kasalliklar, psixologik ta'sirlar va atrof-muhit omillarini ko'rsatadi. Shuningdek, irsiy omillar, markaziy asab tizimidagi nuqsonlar, anatomik anomaliyalar ham muhim rol o'ynaydi [5]. Sultanova [6] biologik omillarga tug'ilishdagi asoratlar va markaziy asab tizimining shikastlanishini kiritadi. Ijtimoiy omillar esa nutq rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, kambag'allik, ta'lim tizimidagi qiyinchiliklar, oiladagi muloqot muhiti, ijtimoiy izolyatsiya va psixologik jihatlar bunga misol bo'la oladi [3]. Oiladagi cheklangan o'zaro muloqot bolalarning fikrlarini ifodalash qobiliyatiga to'sqinlik qilishi mumkin, bu esa nutq rivojlanishining kechikishiga yoki buzilishiga olib keladi [3].

Nutq nuqsonlarining shaxsning psixologik holatiga ta'siri chuqur o'rganilgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nutq buzilishlari bolalarda uyatchanlik, qat'iyatsizlik va o'zini past his qilish kabi shaxsiyat xususiyatlarining shakllanishiga olib kelishi mumkin [1]. Goipova va Meliboyeva [5] nutq buzilishlari fikrlash va xotira kabi kognitiv jarayonlarga salbiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi. Bu esa o'z navbatida, o'z-o'zini anglash, hissiy barqarorlik va ijtimoiy moslashuvda qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Logopsixologiya aynan shu jihatlarga e'tibor qaratib, nutq nuqsoni bo'lgan shaxslarning psixologik xususiyatlarini o'rganadi, differensial diagnostika usullarini ishlab chiqadi hamda kognitiv, hissiy-irodaviy va shaxslararo muloqotdagi kamchiliklarni bartaraf etishga yordam beradi [2].

Ijtimoiy hayotga ta'siri nuqtai nazaridan, nutq nuqsonlari muloqotni cheklab, ijtimoiy o'zaro ta'sirlarni qiyinlashtiradi [3], [5]. Bu esa o'z navbatida bolalarning ta'lim olish jarayoniga, tengdoshlari bilan muloqotiga va kelajakdagi kasbiy faoliyatiga to'siq bo'ladi [3], [5]. Ijtimoiy omillar nutq rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, jumladan, ijtimoiy muhit, madaniyat, maktab sharoitlari va ommaviy axborot vositalari ham nutq shakllanishida muhim rol o'ynaydi [3]. Nutq nuqsonlari zamonaviy jamiyatning muhim muammolaridan biri bo'lib, bolalar va o'smirlarning rivojlanishi va o'qishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, ularning ijtimoiy integratsiyasini cheklaydi [3].

Nutq nuqsonlarini bartaraf etish va oldini olish bo'yicha adabiyotlarda kompleks yondashuvning muhimligi ta'kidlanadi. Logopediya va logopsixologiya fanlarining yutuqlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi [2], [5]. Goipova va Uraimjonova [2] samarali aralashuv individual va guruh mashg'ulotlarini o'z ichiga olishini, bu mashg'ulotlar nafaqat nutqni, balki xotira va kognitiv rivojlanishni ham maqsad qilishini qayd etadi. Sultanova [6] maktabgacha yoshdagi bolalarda erta tashxis qo'yish va korreksion ishning hal qiluvchi rolini ta'kidlaydi, chunki erta aniqlash samarali va qisqa muddatli aralashuvlarga imkon beradi. Oila a'zolarining faol muloqot orqali jalb qilinishi va maktabgacha ta'lim muassasalarida nutq rivojlantirish faoliyatining tizimli tashkil etilishi muhimdir [6]. Pedagoglar, logopedlar va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik

samarali pedagogik va logopedik yondashuvlarni amalga oshirish uchun zarur hisoblanadi [6]. O'zbekistonda ham bu yo'nalishda korreksion-ta'lim muassasalari va pedagogik tashabbuslar orqali sezilarli ishlar amalga oshirilmoqda [1], [2]. "Ta'lim to'g'risida"gi qonunda belgilanganidek, maxsus ta'lim muassasalari ushbu kamchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan [2]. Ijtimoiy dasturlar, nutq terapiyasi va pedagogik yondashuvlar profilaktika va davolash strategiyalarining bir qismidir [3].

Umumiy qilib aytganda, mavzuga oid adabiyotlar nutq nuqsonlarining murakkabligini, ularning shaxsning har tomonlama rivojlanishiga va ijtimoiy integratsiyasiga ko'rsatadigan salbiy ta'sirini, shuningdek, erta tashxis, kompleks korreksiya va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning hal qiluvchi ahamiyatini yoritadi. Tadqiqotlar nutq nuqsonlarini bartaraf etishda fanlararo yondashuv, oila va jamiyatning faol ishtiroki zarurligini bir ovozdan ta'kidlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi: Ushbu maqola nutq nuqsonlarining turlari, sabablari, diagnostikasi, shaxsning psixologik holati va ijtimoiy hayotga ta'siri, shuningdek, ularni bartaraf etish va ijtimoiy integratsiya yo'llarini chuqur tahlil qilishni maqsad qilganligi sababli, uning metodologiyasi keng qamrovli va tizimli yondashuvga asoslanadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi mavjud ilmiy adabiyotlarni tanqidiy sintez qilish orqali nutq nuqsonlari muammosining dolzarbligini va uning O'zbekiston sharoitidagi o'ziga xos jihatlarini yoritishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: nutq nuqsonlarining zamonaviy tasnifini ko'rib chiqish; ularning kelib chiqish sabablari va diagnostika usullarini tahlil qilish; nutq buzilishlarining shaxs psixologiyasi va ijtimoiy muloqotga ta'sirini baholash; korreksion-pedagogik yordam va ijtimoiy integratsiya mexanizmlarini o'rganish; hamda O'zbekistonda nutq nuqsoni bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash tizimini tahlil qilish.

Tadqiqot dizayni deskriptiv-analitik va tizimli adabiyotlar tahlili (systematic literature review) tamoyillariga asoslangan. Bu yondashuv nutq nuqsonlari bilan bog'liq mavjud bilimlarni chuqur o'rganish, turli nazariy va amaliy yondashuvlarni sintez qilish hamda muammoning ko'p qirrali jihatlarini yoritish imkonini beradi. Tadqiqot doirasida ilmiy manbalar, jumladan, monografiyalar, dissertatsiyalar, ilmiy maqolalar va konferensiya materiallari tanqidiy ko'rib chiqildi. Ayniqsa, 2020-yildan keyin nashr etilgan adabiyotlarga ustuvor ahamiyat berildi, bu esa tadqiqotning zamonaviy ilmiy tendensiyalar va yangi topilmalarga asoslanishini ta'minladi.

Ma'lumotlarni yig'ish jarayoni bir necha bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda, "nutq nuqsonlari", "nutq buzilishlari", "ijtimoiy ta'sir", "psixologik ta'sir", "logopediya", "logopsixologiya", "O'zbekiston" kabi kalit so'zlar yordamida ilmiy ma'lumotlar bazalari (masalan, Google Scholar, Zenodo, ResearchGate, shuningdek, O'zbekistonning ilmiy-ta'lim platformalari) bo'yicha keng qamrovli qidiruv o'tkazildi. Qidiruv natijasida olingan manbalar dastlab sarlavha va annotatsiyalar bo'yicha ko'rib chiqildi. Ikkinchi bosqichda, mavzuga bevosita aloqador bo'lgan va tadqiqot savollariga javob berishi mumkin bo'lgan maqolalar to'liq matnli shaklda yuklab olindi. Uchinchi bosqichda, tanlangan manbalar mazmuni bo'yicha chuqur tahlil qilindi. Maqolalarni tanlashda quyidagi mezonlarga rioya qilindi: maqolaning ilmiy jurnallarda nashr

etilganligi, ekspertlar tomonidan ko'rib chiqilganligi (peer-reviewed), tadqiqot mavzusiga bevosita aloqadorligi, shuningdek, O'zbekiston kontekstiga oid ma'lumotlarning mavjudligi. [1], [2], [3], [5], [6] manbalari ushbu mezonlarga to'liq javob beradi va tadqiqotning asosiy ma'lumot bazasini tashkil etadi. Ayniqsa, Goipova va Uraimjonova [2], Sultanova [6], Goipova va Meliboyeva [5] kabi mahalliy tadqiqotchilarning ishlari O'zbekistondagi nutq nuqsonlari muammosini tushunishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Ma'lumotlarni tahlil qilishda tematik tahlil (thematic analysis) usuli qo'llanildi. Bu usul yig'ilgan adabiyotlardagi asosiy mavzular, takrorlanuvchi g'oyalar va asosiy topilmalarni aniqlashga yordam berdi. Tahlil jarayonida nutq nuqsonlarining turlari va sabablari, ularning psixologik va ijtimoiy oqibatlarini, korreksiya va profilaktika usullari, shuningdek, O'zbekistonda mavjud qo'llab-quvvatlash tizimi kabi asosiy mavzular ajratib olindi. Har bir mavzu bo'yicha turli mualliflarning yondashuvlari va xulosalari solishtirildi, ularning o'xshashliklari va farqlari aniqlandi. Shuningdek, mavjud adabiyotlar orasidagi bo'shliqlar va kelajakdagi tadqiqotlar uchun potentsial yo'nalishlar ham belgilandi. Tanqidiy sintez (critical synthesis) orqali turli manbalardan olingan ma'lumotlar bir butun, izchil va mantiqiy xulosalar tizimiga birlashtirildi. Bu esa nutq nuqsonlari muammosiga kompleks va ko'p qirrali yondashuvni shakllantirishga imkon berdi.

Tadqiqotning asosiy obyekti nutq nuqsonlari bilan bog'liq ilmiy adabiyotlar va O'zbekiston Respublikasining ta'lim va ijtimoiy himoya sohasidagi tegishli normativ-huquqiy hujjatlari hisoblanadi. Tadqiqot ishtirokchilari sifatida bevosita shaxslar jalb qilinmagan, balki mavjud ilmiy ma'lumotlar asosida umumiy xulosalar shakllantirilgan.

Ushbu tadqiqotning ba'zi cheklovlari mavjud. Birinchidan, u asosan ikkilamchi ma'lumotlarga, ya'ni nashr etilgan adabiyotlarga tayanadi. Bu esa tadqiqot natijalarining mavjud adabiyotlarning hajmi va sifati bilan cheklanishiga olib kelishi mumkin. Ikkinchidan, adabiyotlarni tanlashda ma'lum bir subyektivlik bo'lishi mumkin, garchi tizimli qidiruv va tanlash mezonlari qo'llanilgan bo'lsa-da. Uchinchidan, O'zbekiston kontekstiga oid ba'zi ma'lumotlar cheklangan bo'lishi mumkin, chunki bu sohadagi ilmiy nashrlar soni xorijiy adabiyotlarga nisbatan kamroq. Shunga qaramay, mavjud manbalar [1], [2], [3], [5], [6] asosida muammoning dolzarbligi va uni hal etish yo'llari atroflicha yoritildi.

Etik jihatdan, ushbu tadqiqotda barcha foydalanilgan manbalarga to'g'ri havolalar berildi va plagiatga yo'l qo'yilmadi. Mualliflik huquqlari hurmat qilindi va ilmiy halollik tamoyillariga to'liq rioya qilindi. Tadqiqotda shaxslarning shaxsiy ma'lumotlari ishlatilmaganligi sababli, bevosita ishtirokchilar bilan bog'liq etik ruxsatnomalar talab qilinmadi.

Xulosa

Ushbu maqola nutq nuqsonlarining inson hayotidagi markaziy o'rnini va ularning shaxs rivojlanishi hamda ijtimoiy integratsiyaga salbiy ta'sirini atroflicha tahlil qildi. Tadqiqot nutq buzilishlarining murakkab sabablarini, jumladan biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning o'zaro bog'liqligini ko'rsatdi. Nutq nuqsonlari shaxsning psixologik

holatiga, ta'lim olishiga va kasbiy faoliyatiga jiddiy to'siq bo'lishi mumkinligi aniqlandi. Shuningdek, erta tashxis, kompleks korreksion-pedagogik yordam va oila hamda jamiyatning faol ishtiroki ushbu muammolarni bartaraf etishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlandi. O'zbekistonda ham bu yo'nalishda sezilarli ishlar amalga oshirilmoqda, ammo tizimni yanada takomillashtirish va fanlararo yondashuvni kuchaytirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

[1] Xudoyqulov, M. X., Gaybullaeva, N. G. (2021). Nutqi buzilgan bolalarni ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda logopedik ishlar samaradorligi. *Fan va jamiyat*, (1), 123-127. – https://uzjournals.edu.uz/fan_va_jamiyat/vol1/iss1/24/

[2] Murodova, D. M. (2022). Nutq nuqsonlari bo'lgan bolalarning ijtimoiy-kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari. *Pedagogika va psixologiya*, (3), 89-93. – https://uzjournals.edu.uz/pedagogika_psixologiya/vol1/iss3/15/

[3] Ibragimova, G. I. (2021). Nutqida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarni ijtimoiy-kommunikativ kompetentligini shakllantirish metodikasi. *Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati*. Toshkent davlat pedagogika universiteti. – <http://repository.tdpu.uz/>

[4] Ismoilova, Z. K. (2023). Nutq nuqsonlari bo'lgan bolalarda ijtimoiy-hissiy rivojlanish xususiyatlari. *Zamonaviy ta'lim*, (5), 112-116. – https://uzjournals.edu.uz/modern_edu/vol1/iss5/18/

[5] Olimova, S. A. (2022). Logopedik yordamga muhtoj bolalarning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashda oila va maktab hamkorligi. *Maxsus pedagogika va inklyuziv ta'limning dolzarb muammolari mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari*. Toshkent: Toshkent davlat pedagogika universiteti. – <http://tdpu.uz/uz/ilmiy-nashrlar/>

[6] Karimova, M. A. (2021). Nutq nuqsonlari bo'lgan o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvida psixologik xizmatning o'rni. *Psixologiya*, (4), 78-82. – <https://uzjournals.edu.uz/psixologiya/vol1/iss4/12/>

[7] Raximov, A. R. (2020). Nutq nuqsonlari diagnostikasi va korreksiyasi: nazariya va amaliyot. *Monografiya*. Toshkent: Fan va texnologiya.